

Att synliggöra ett fritidspedagogiskt förhållningssätt

Lina Lago

Helene Elvstrand

Katharina Hertz

Johan Hjelm

Klas Johansson

Micaela Petersson

Christoffer Andersson

Oscar Arnryd

Jamila Eichouh

Kajsa Nilsson

Anton Wällberg

Institutionen för Tema (TEMA)

Institutionen för beteendevetenskap och lärande,
Linköpings universitet

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Berga skola, Söderköpings kommun

Vad är kärnan i fritidshemmets undervisning, hur kan fritidspedagogiska förhållningssätt synliggöras och utvecklas och vad kräver det för lärarposition? Sådana frågor har varit utgångspunkt för det ULF-projekt som presenteras i denna artikel.

Klockan har just passerat 13.30. Skolan är slut, men på fritidshemmet har dagen bara börjat. Musik! Nyfikna elever samlas runt gräsmattan där hopphindren står uppställda. "Välkomna till Berga Open!" säger någon i högtalaren.

"Första ryttaren är klar för start. Vad heter du?"

"Oliver"

"Vad heter din häst?"

"Blixten"

"Varsågod och rid!"

Exemplet beskriver när elever tillsammans med fritidshemslärare arrangerade en hopptävling för kapphästar och med det exemplet vill vi ge ett exempel på undervisning i fritidshem. Som synes är fritidshemspraktiken på många sätt en annan än skolans, men är det undervisning? I denna text vill vi diskutera undervisning och vad det kan vara utifrån fritidshemmets villkor, uppdrag och tradition.

Genomförande

I det aktionsforskningsprojekt som vi - fritidshemslärare* och forskare - har genomfört inom ramen för ULF (Utbildning, lärande och Forskning) mellan åren 2019 och 2021 har frågor om undervisning på fritidshemmet varit centrala. Utgångspunkterna i de diskussioner som vi har haft kring fritidshemmets och fritidshemslärarens uppdrag har tagit sin utgångspunkt både i hur detta uppdrag är formulerat i läroplanen och i den fritidspedagogiska traditionen. I stället för att arbeta

med nya målformuleringar eller synliggöra ett skolrelaterat ämnesinnehåll kom projektet att handla om en resa för att formulera, lyfta fram och utmana det som redan görs för att på så sätt stärka den egna fritidspedagogiska kärnan. Detta gjordes utifrån inledande samtal där medforskande lärare beskrev och upplevde att man bedrev ett arbete som man var nöjd med men samtidigt hade svårt att sätta ord på. I stället för att göra "något annat" valde vi att gräva djupare där vi stod.

Projektet genomfördes utifrån en aktionsforskningsansats i vilken det är viktigt att utvecklingsområde, mål samt de aktioner som görs för att nå dessa mål utgår från deltagarna (Närvänen & Elvstrand, 2019). Utifrån det övergripande temat att utveckla fritidshemmets undervisning formulerades därför projektets mål om att synliggöra ett fritidspedagogiskt förhållningssätt.

För att nå målen genomfördes reflektionssamtal (ca. en gång i månaden, totalt 11) i vilka fritidshemslärare och forskare tillsammans arbetade utifrån den så kallade aktionsforskningsspiralen (Närvänen & Elvstrand, 2019). Det första steget i denna är att en vision formuleras, därefter ligger fokus på att identifiera möjligheter och hinder för att nå denna vision varefter konkreta mål sätts upp. I vårt fall var målsättningen att utveckla gemensamma uteaktiviteter på fritidshem samt att ta fram ett dokumentationsunderlag som anpassat för att synliggöra det fritidspedagogiska arbetet. För att göra det upprättades en plan för handling (jfr. Närvänen & Elvstrand, 2019). Fritidshemslärarna genomförde utifrån denna plan olika aktioner, exempelvis förändringar av aktiviteter eller prövade olika sätt att dokumentera dessa. Utifrån de erfarenheter som lärarna gjorde i aktionsarbetet så utmanades, utvecklades och justerades aktionerna.

Under projekttiden har vi behövt genomföra ett flertal av reflektionssamtalen digitalt till följd av pandemirestriktioner. Detta har inneburit att vårt gemensamma arbete behövt mer tid eftersom det varit svårare att nå djup i diskussionerna, exempelvis diskutera svårigheter och utmaningar.

Som en del i arbetet har vi också gemensamt läst och diskuterat litteratur, *Fritidshemmets möjligheter* (Elvstrand, Lago & Simonsson, 2019) och *Situationsstyrt, upplevelsebaserat och grupporienterat lärande* (Pihlgren, 2018), för att både utmana och inspirera aktionsforskningsprocessen men också för att hitta ett gemensamt språk för att kunna synliggöra ett fritidspedagogiskt arbetssätt.

Fritidshemmets uppdrag och praktik

Under de senaste åren har fritidshemmets uppdrag delvis ändrats och klätts i ny språkdräkt. Några exempel på detta är att fritidshemmet 2016 fick en egen läroplansdel som tydliggör fritidshemmets uppdrag och ansvar (Skolverket, 2019) samt att det sedan ett decennium fastslås i skollagen att fritidshemmet ska bedriva undervisning (SFS 2010:800). Orwehag (2020) argumenterar för att undervisning i fritidshemmet måste erövrats och fyllas med ett fritidspedagogiskt innehåll snarare än att kopieras från exempelvis skolan som har en betydligt längre tradition i förhållande till begreppet undervisning.

I Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Skolverket, 2019) beskrivs fritidshemmets uppdrag i del 4. Inledningsvis beskrivs uppdraget i relativt vida skrivningar där det övergripande syftet är att undervisningen "ska stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda eleverna en meningsfull fritid" (ibid. s. 22). Del 4 avslutas med att fritidshemmets centrala innehåll skrivs fram i punktform under områdena: Språk och kommunikation, Skapande och estetiska uttrycksformer, Natur och samhälle samt Lekar, fysiska aktiviteter och utevistelse.

Många av våra diskussioner har handlat om en risk för att fritidshemmet, utifrån en ambition att lyfta fram ett kvalitativt och målstyrt innehåll, inte utgår från fritidspedagogiska kärnvärden, det vill säga *hur* undervisning i fritidshem ska genomföras. Detta har uttryckts som att det finns en risk för att om det centrala innehållet blir ensamt styrande så blir fritidshemmets innehåll något som

”checkas av” snarare än att det ses som processer till vilka man måste återkomma över tid. Fritidshemmet riskerar bli fokuserat till ”en timme per dag”, vilket ofta innebär att man erbjuder planerade aktiviteter under en kortare stund. Risken är att det är denna korta stund snarare än verksamheten som helhet som ses som viktig (jmf. Lager 2020). Detta riskerar också att leda till att visst innehåll instrumentaliseras eller att fokus läggs på aktivitetsutbudet. Ett exempel på detta som vi diskuterat är delaktighet som i ett sådant synsätt riskerar handla om att genomföra delaktighetsaktiviteter, som fritidshemsråd, men där det inte blir ett värde som genomsyrar hela verksamheten.

Formen för lärande i fritidshem

I vårt projekt valde vi att fokusera de fyra former för undervisningen som finns framskrivna i läroplanen och som har en tydlig förankring i fritidshemmets tradition (jfr. Orwehag, 2020) och därför korresponderade väl till det sätt med vilket vi talade om den pågående verksamheten på fritidshemmet. Dessa är:

- Elevers behov och intressen
- Situationsstyrt
- Upplevelsebaserat
- Grupporienterat

(Skolverket, 2019, s. 22)

Trots att dessa undervisningsformer har en lång tradition i fritidshemmets verksamhet finns lite beskrivet om hur dessa ska göras i praktiken. Detta diskuteras nedan utifrån exempel och fritidshemslärares och forskarnas gemensamma reflektionssamtal om dessa aspekter samt utifrån litteratur. Exempelen kommer från fritidshemslärares dokumentation av aktiviteter.

Elevers behov och intressen

Klockan tickar. Fem minuter kvar på skoldagen, tiden känns som en evighet, jag vill bara ut till fritids för idag är det cykelbana som vi har önskat på fritidsråd. Jag springer ut på skolgården för att hjälpa till att bygga cykelbanan och när den är klar testar jag mitt första åk. Tiden blir en minut och nästa varv ska jag försöka komma så nära samma tid som möjligt. (Elevbeskrivning av cykelbana)

En central del i arbetet i fritidshem är att tillvarata elevers behov och intressen. Det kan göras på sådana sätt som visas i exemplet, det vill säga att aktiviteterna planeras med utgångspunkt i elevernas förslag under ett fritidshemsråd. Det kan också ske genom att fritidshemslärarna uppmärksammar vad eleverna uppskattar eller hur de utmanas i en befintlig aktivitet och sedan utvecklar och omformar denna. Detta sätt att arbeta knyter an till en tradition med en stark betoning på barnets eget val och sätt att hantera världen (Broström, 2014) Här blir detta också utgångspunkt för gemensamma aktiviteter. Återkommande i våra diskussioner om att utgå från elevernas intressen och behov har också varit idén om att eleverna ska kunna utmanas ”där de befinner sig” och aktiviteter formas därför så att elever kan genomföra dem på olika sätt efter egen förmåga, i exemplet syns detta genom att eleverna kan cykla banan och utmana sig utifrån sig själv snarare än i jämförelse med andra.

Situationsstyrt

Det pågår käpphästhoppning på skolgården. Ryttaren och banarbetarna lägger bommarna på lagom hopphöjd. Det kräver mätning och diskussion. När bommarna ligger på plats börjar tävlingen.

Att arbeta situationsstyrt handlar mycket om att ”fånga lärandet”. I våra samtal framkommer

framför allt två sätt på vilket denna dimension tas med i fritidshemmets undervisning.

Det första sättet handlar om att i aktiviteter som eleverna initierar plocka upp, ta tag i och synliggöra potentiellt lärande, som exempelvis höjd som i exemplet ovan. I det situationsstyrda lärandet finns en tydlig koppling till det ovan beskrivna elevcentrerade förhållningssättet.

Det andra sättet handlar om flexibilitet i lärarplanerade aktiviteter. Arbetslaget behöver utveckla en beredskap att följa och förändra undervisningen beroende på vad eleverna gör. Detta kan handla om att det finns alternativa sätt att genomföra aktiviteten som exempelvis extra och utmanande uppgifter om vissa elever behöver det, men det handlar framför allt om att planera för lyhördhet.

Upplevelsebaserat

Skolgården ligger tyst, pulsen stiger jag kliver upp på scenen, greppar mikrofonen och börjar att sjunga. Publiken börjar applådera i takt till musiken. Låten tar slut, publiken jublar och applåderar. En upplevelse jag tidigare aldrig upplevt! Jag gjorde det! Jag kom över min rädsla! vilken häftig upplevelse!

Att skapa ett lärande genom upplevelse är en central del i fritidshemmets undervisning. När upplevelsebaserat lärande refereras är det ofta utifrån psykologen Kolb (1984) som menar att en utgångspunkt i det upplevelsebaserade lärandet är att man lär sig genom egna erfarenheter men också då man ges möjlighet att reflektera över dessa erfarenheten. Detta kan handla både om ett abstrakt och teoretiskt innehåll som eleverna genom praktisk aktivitet och upplevelse kan få en fördjupad förståelse av. Kolb (1984) menar att vi framför allt får kunskap genom att våra erfarenheter förändras. Det kan också, som i exemplet ovan, handla om att utveckla en färdighet genom att få möjligheten att uppleva att man klarar av något. Att i fritidshemmet ges möjlighet att pröva sina förmågor i relevanta sammanhang, som i ett framträdande där eleven själv fått påverka innehåll och form, vilket då bidrar till ett positivt lärande.

Grupporienterat

Gagaflaskboll är en lek som återkommande erbjuds på skolgården. Vi har tidigare sett hur de yngre som inte kan leken tittar på i början för att sedan prova när de förstår leken. Alla elever kan vara med. De elever som kan reglerna hjälper de som inte kan.

I många av de aktiviteter som vi har arbetat med finns också en tanke om att lärande, utveckling och omsorg sker i gruppen, det vill säga i samspel med andra. Den pedagogiska praktiken tar sin utgångspunkt i att individen och gruppen utvecklas tillsammans. Ett teoretiskt perspektiv som kan användas för att förstå ett sådant grupporienterat arbetssätt är Lave och Wengers (2005) begrepp *praktikgemenskaper*.

Praktikgemenskaper innebär ett ömsesidigt engagemang, kollektivt förhandlande och en gemensam handlingsrepertoar. Lärande i en praktikgemenskap är situerat, det vill säga att det sker kollektivt och genom deltagande i specifika sammanhang. I flertalet av de aktiviteter vi analyserat i projektet finns en intention att eleverna ska lära av varandra. Det kan handla om att några elever har erfarenheter eller kunskaper som de får dela med sig av - exempelvis att de gjort liknande aktiviteter förr - genom att guida kamrater eller om att äldre elever introducerar de yngre eleverna till aktiviteten.

Avslutande reflektion: En fritidspedagogisk lärarposition

Att på ett systematiskt sätt närma oss centrala begrepp som elevers behov och intressen, situationsstyrd, upplevelsebaserad och grupporienterad undervisning har gett oss möjlighet att stanna upp, reflektera över och pröva hur dessa kan ta sig uttryck i fritidshemmets verksamhet. Vi uppfattar att dessa undervisningsformer ofta framhålls som viktiga men hur man ska arbeta med

dem konkret i praktiken är mer oklart. Genom att pröva dessa mot de aktiviteter som pågår i fritidshemmet har vi kunnat synliggöra och utmana det pågående arbetet. Det har synliggjort att lärarpositionen, det vill säga lärares förhållningssätt till eleverna, är central i den fritidspedagogiska undervisningen.

I våra analyser av de fyra undervisningsformerna framkommer att lärarpositionen i en undervisning som utgår från elevers behov och intressen och som är situationsstyrd, upplevelsebaserad och grupporienterad behöver göras genom relation och deltagande. Ett sådant deltagande handlar om att som lärare skapa förutsättningar för lärande och genom en gruppbaserad undervisning som både tillvaratar elevers perspektiv, erfarenheter och ger dem möjligheter till lärande genom erfarenheter.

Undervisning genom deltagande handlar om att planera och ge förutsättningar för lärande där centrala arbetsmetoder handlar om att vara:

- Situationsstyrt
- Upplevelsebaserat
- Grupporienterat
- Närvarande
- Guidande
- Inlyssnande
- Frågande
- Samtalande

En fritidspedagogisk lärarposition har på det sättet likheter med det som Rogoff m.fl. (2001) benämner ett *väglett deltagande*, det vill säga att den vuxne är aktiv tillsammans med barnet i lärandesituationer. En fritidspedagogisk undervisning kräver på så sätt att läraren tillsammans med elever deltar i, förhandlar och förändrar såväl lärarplanerade som elevinitierade aktiviteter. Undervisningen behöver därmed alltid förhållas till nuet och förändras utifrån det fritidshemslärares uppfattar som viktigt i den givna situationen.

* I texten används termen fritidshemslärare för läsbarhet. I personalgruppen finns såväl utbildade fritidspedagoger, grundlärare med inriktning mot arbete i fritidshem, förskollärare, fritidsledare och F-6-lärare.

Referenser

1. Broström, S. (2014). Fritidshemmet som en arena för lärande. I: T. Ankerstjerne. (red.), Perspektiv på fritidshemspedagogik. Studentlitteratur.
2. Elvstrand, H., Lago, L. & Simonsson, M. (red.) (2019). Fritidshemmets möjligheter: att arbeta fritidspedagogiskt. Studentlitteratur.
3. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Prentice-Hall.
4. Lager, K. (2020). Possibilities and Impossibilities for Everyday Life: Institutional Spaces in School-Age Educare. *IJREE - International Journal for Research on Extended Education*, 8(1), 22-35. <https://doi.org/10.3224/ijree.v8i1.03>
5. Lave, J., & Wenger, E. (2005 [1991]). *Situated learning: legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press.
6. Närvänen, AL., & Elvstrand, H. (2019). Kunskapsutveckling i fritidshem. I: H. Elvstrand, L. Lago & M. Simonsson (red.), *Fritidshemmets möjligheter: att arbeta fritidspedagogiskt* (s. 43-66). Studentlitteratur.
7. Orwehag, M. (2020). Didaktik i fritidshemmet. I: B. Haglund, J. Gustafsson Nyckel, & K. Lager (red.), *Fritidshemmets pedagogik i en ny tid*. (s. 139-170). Gleerups.
8. Pihlgren, A. (2018). Situationsstyrt, grupporienterat och upplevelsebaserat lärande. Skolverket.
9. Rogoff, B., Bartlett, L. & Goodman, T. C. (2001). *Lessons about learning as a community*. I:

- B. Rogoff, C. Goodman, & L. Turkanis (red.), Learning together children and adults in a school community (s. 3-16). Oxford University Press.
10. SFS 2010:800 Skollag. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800
 11. Skolverket (2019). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: reviderad 2019, Lgr11. Skolverket.